

Barátjainak emlékeztetésére rajzolta Czuczor Gézai

Fy. Eötvös Á. P. fest. 1860.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

élete utolsó éveiben.

Kiadta: Vahot Imre. 1860.

GERGELY ANDRÁS

DÖBLINGBEN

Széchenyi 1848 augusztusának végén testileg-lelkileg összeroppant. Az egymást követő katonai és politikai események csakugyan aggasztóak voltak. Jellasics támadása küszöbön állt, és Széchenyi katonailag is, belpolitikailag is gyengének ítélte a magyar ellenállást. Attól rettegett, hogy az egész ország vérbe borul, alkotásai elpusztulnak, a minisztereket meggyilkolják. A végső külső lökést az összeomláshoz a bécsi kormány 1848. augusztus 27-i emlékirata adta. A Széchenyi által szeptember 4-én megismert irat Magyarország önállóságának teljes megszüntetését követelte, mintegy bécsi kormányprogrammá emelte. Nemzete sorsát Széchenyi katasztrofálisnak ítélte, s büntudata szétrombolta elméjét.

A nevezetes Sorgenstuhl, az önemésztő
töprengésekhez némi kényelmet biztosító fotel

Jól tudjuk, Széchenyi nemcsak külső szemlélője volt az eseményeknek. Saját kezdeményezéséből, majd 1848-ban miniszterként aktívan részt vállalt az ország átalakításából. Éppen ez a nem jelentéktelen szerepe volt az, amely Széchenyi elméjében mintegy egyedüli országalakítónak, majd országrombolóvá formálódott. Saját szerepét démonizálva, még ellenfelét, Kossuthot is saját teremtményének tekintve, az ország sorsáért teljes mértékben önmagát tette felelőssé. Őrjöngve rohant fel s alá Pest utcáin: nem tudta, mit tegyen, s nem is tudta, mit tesz. Barátai tanácsára szabadságot kért, családja és orvosa javaslatára elhagyta Pestet, hogy Nagycenkre vonuljon vissza pihenni. Útközben állapota rosszabbodott, többször megkísérelte, hogy öngyilkossági céllal a Dunába ugorjon – így végül az őt kísérő orvosa, Almási Balogh Pál a Bécs melletti Döbling elmeegógyintézetébe vitte.

A BETEGSÉG SÚLYA

Döbling – éppen Széchenyi tartózkodási helyeként – baljóslatú szó, pedig a Bécs melletti falucskát vidám szőlőhegyek veszik körül. A helység egyetlen nagyobb, emeletes épülete a gyógy-

szanatórium. „Döbling” nem annyira elmeegógyintézet volt, mint inkább szanatórium, ahol a betegek felépülését

A Görgen-féle ideg-
és elmeszanatórium
Felsődöblingben

remélték. A „valódi” elmeegógyintézetek kegyetlen, kínzásokkal teli börtönökre hasonlítottak, leláncolt betegekkel, hidegvíz-kúrákkal, büntetésekkel és gyöttrésekkel. Döblingben a kevésbé súlyos betegek szabadon mozoghattak a házban és a kertben. A tulajdonosnak, dr. Goergennek szerencsére nem volt gyógyítási koncepciója, amellyel kezelte-gyötörte volna a betegeket, hanem a spontán gyógyulásban bízott. Igaz, többnyire jómódú betegek voltak, s a családok nem látták szívesen, ha a rokonaik kegyetlen kezeléseket szenvednek. Nem foglalkoztak azzal sem, hogy az ápolottakat „elmebetegnek”, vagyis az intézet foglyainak nyilvánítsák. Elvileg Széchenyi is bár mikor saját akaratából elhagyhatta volna az intézetet. De soha többé nem hagyta el.

Az első években persze szóba sem kerülhetett, hogy a maga ura legyen. Ideg-összeroppanása volt, önvádlatos téveszmék, őrjöngési rohamok törtek rá. Az 1850-es évek első feléből nem maradt ránk ettől a grafománnak bátran nevezhető zsenitől egyetlen írott cédula, egyetlen sor sem. Ezért nehéz a betegségéről s későbbi gyógyulásáról pontos képet alkotnunk.

A történészek, szakmájukból is fakadóan, a történelmi körülmények lassú változását említik mint gyógyító, lelki békét hozó eseményt: Magyarország nem pusztult el, nem halt meg, hanem – ha elnyomás alatt, önállóság-

ától teljesen megfosztva is – él. Rokonai, látogatói igyekeztek talán kedvezőbbnek is mutatni az ország helyzetét, mint amilyen az a valóságban volt. Az újságok lassan-lassan felkeltették érdeklődését, s ezekből megtudta, hogy a Habsburg Birodalom válságos helyzetbe, politikai elszigeteltségbe került. Az időközben kitört krími háború (1853–56) a cár haragját hozta magával, mivel Ferenc József nem viszonzta 1849-es „segítségét”. A másik nagy szövetséggel, Poroszországgal a német hegemonia körül élesedett ki a vita. Mindezt az elsősorban a háborúra készülés és a megszállt területek biztosítása miatt megnőtt katonai kiadások tették még válságosabbá.

Halványabban körvonalazható az a belső folyamat, amely Széchenyi szellemi felépüléséhez vezetett. Kitisztult előtte, hogy ő nem lehet az a mindent megrontó Antikrisztus, amelynek legrosszabb pillanataiban képzelte megát, hogy a történelmi felelősségben sokan osztoznak, illetve Magyarország politikusaival, lakosaival együtt akaratán kívül keveredett a konfliktusba, amelyet nem az ország idézett elő, s amelyben Ausztriának volt döntő szerepe. Saját közreműködése jelentős marad akkor is, ha nem tekinti magát országrontónak, hanem ellenkezőleg, igazi reformernek.

Vannak olyan nézetek, hogy idegbetegsége egész életét végigkísérte, és csak annak intenzitásában mutathatók

ki különbségek. Téves és szakszerűtlen ez a magyarázat, mert ez esetben a körülmények figyelembevétele helyett bármely politikai véleményváltoztatását idegállapotának alakulására lehetne visszavezetni. Széchenyi tragikusan, igen súlyosan beteg lett 1848-ban, s valóságos csoda, hogy felgyógyult.

DE FELGYÓGYULT-E TELJESEN?

Némi fenntartással erre azt válaszolhatjuk, hogy igen. A „némi fenntartás” pedig arra vonatkozik, hogy Döblinget nem hagyta el többé. Eleinte még próbálkozott, kikocsizott, felesége Bécsbe is hazavitte – de hasztalan. Előbb-utóbb visszavágyott Döblingbe. Sőt, hovatovább már a szanatórium kertjébe sem sétált ki, megmaradt ottani lakosztályában. Az öt egybenyíló szobában sétált fel-alá, s minden fordulatkor egy golyót hullajtott egy urnába – ezzel mérte ki az önmagára szabott sétatávolságot. A külső, racionális magyarázat itt is kézenfekvő: biztonságos azilumnak tartotta Döblinget, ahol nem érheti el az üldözö hatalom, ahol nyugodtan dolgozhat.

Viselkedéséből kikövetkeztethetően egy megmaradt lélektani defektus játszott ebben szerepet. Meggyőződése volt ugyanis, hogy ártani tudna országának, ezért jobb, ha távol tartja magát tőle. Sőt környezetének tagjait is káros kisugárzásától féltette, ezért kapcsolatait szűkítette. Az önkéntes bezárkozás jelzi, hogy Széchenyiben megmaradtak bizonyos defektek. Felépült ugyan, de másként épült fel. Személyisége s – mint majd látni fogjuk – elsősorban kockázatvállalása megváltozott. Újjászületett és megmaradt az íráskedv, az alkotásvágy, a beavatkozásra törekvés a politikai élet menetébe.

1856–57 fordulóján ragadt újra tolat. Először kisebb írásokkal, valóságos tollproblémákkal kísérletezett, majd 1857. február 16-án nagyobb magyar nyelvű munka írásába kezdett, amelynek az *Önismeret* címet adta. A címnek megfelelően élettapasztalatait kívánta összegezni, középpontban az önismerettel, az önmagunkra, saját munkánkra vonatkozó reflexiókkal. Nem tudhatjuk biztosan, hogy kiadásra szánta-e művét, vagy csak saját magának írta. De valószínűbb, hogy evvel az „ártatlan” művével kívánta jelezni, hogy még megvan, él, szellemileg is egészséges – még nem zárult rá a döblingi kriptá födele.

Az alkotás folyamatában azonban a kézirat politikai tartalmakkal telítő-

Székek és fuvolák döblingi otthonából (fent)
Széchenyi döblingi lakosztályának részlete (lent)

Az íróasztal, melyen a *Blick* született, s rajta sakk-készlete (lent)

dött – ezáltal a kiadás lehetősége persze valószínűtlenebbé vált. De az írás lendülete vitte tovább. Széchenyi naplószerűen írta művét, vagyis a szöveg-folyamat nem tagolta, csak az aznapi dátumot írta a margóra. Elképesztő sebességgel dolgozott.

Az 1857 februárjában megkezdett szöveg azonban eleinte lassan-lassan politizálódott, majd áprilisban hirtelen fordulatot vett. Ekkor kapta meg Zala megye körlevelét, amely a császár utazása kapcsán hódolatra szólította a megyei rendeket. Ez az esemény kiszabadította abból a csapdából, amely az ön-elemzés ugyan tanulságos, de mégiscsak magába zárt, feszültséget nem hordozó (és netán senkit vagy keveseket érdeklő) analízisével fenyegetett. Az önismeret mögötti világban hiába kereste volna a harmóniát, ez a világ fenyegető, irracionális, nehezen megismerhető, sőt kiismerhetetlen volt. „*Kimondhatatlan nyomorúságom abból ered, hogy minden báj, minden varázs eloszlott el ttem, minden kecséget ámitások megszűntek, és én minden lepleg nélkül vagyok kénytelen a zordon jelennek még legelrejtettebb red it is egész undokságukban szemlélni.*”

A NAGY MAGYAR SZATÍRA

Most már nyíltan az osztrák politika, sőt a császár bírálatára tér át. Még ennyivel sem elégszik meg, személyesen lépteti fel az uralkodót, aki miniszterével, Bachhal beszélget, s Széchenyi az, aki mindezt egy függöny mögül kihallgatja. A korabeli bécsi bábjátékok állandó figuráit helyettesíti a császár és minisztere, akik persze mindenről beszélnek, mindent kikotyognak, örömeiket fejezik ki a magyarok szenvedései és megaláztatásai fölött. S mindez persze maró gúnnyal párosul. A szereplők nemcsak leleplezik magukat, hanem egyszersmind nevetségessé is válnak.

Széchenyi nem ismert öncenzúrát. A támadások eleinte még az 1852-ben elhunyt miniszterelnök, Schwarzenberg ellen irányulnak, de a bírálat zaka-
tol tovább. Az állami pénzügyek közel vannak az összeomláshoz, a birodalom külpolitikailag elszigetelődött. Ausztria közel áll „*valami keserves krízishez, melynek csak úgy lehet tán venni elejét, ha a tudatlan teoretikus [...] szakácsokat kirúgja helyeikb l a császár; ki tán nem volna oly szívtelen és felületes, ha egy becsületes egyén tükröt állítana elébe, és tisztán láthatná, mily kimondhatatlan nyomorult szerepet visel e világon. És vagy válna*

törvényes magyar királlyá és kormányozna törvény és nem pápens által... vagy ha ilyest nem tud kombinálni, adná ki magát egyenes lélekkel annak, mire t a véletlen és fegyveresei emelték, ti. hódítónak és minden alkotmányos furfangnak és liberalitási tartufiádnak búcsút adván, tegyen legjobb esze szerint.” A szöveg nem hagy sok kétséget aziránt, hogy „tükröt tartva” az uralkodó elé nem lehet őt jobb belátásra bírni, legfeljebb azt lehetne elérni, hogy álnok Tartuffe helyett zsarnokként kormányozzon.

A császár és Bach beszélgetése időnként kiegészül újabb szereplőkkel, például Apponyi gróffal. A szereplők monológokat kezdenek mondani, s végül már azt sem tudjuk, ki az, aki beszél, s ki az, aki idéz, hivatkozik. A dialógusok összeolvadnak, a szereplők szinte kicserélhetők. Az igazi gyűlölet azonban Ferenc József ellen sugárzik, aki „*elbizott, kevély, szívtelen, rövid eszű, vért szomjazó.*”

Az ártalmatlannak indult munka ezen része azzá alakult, aminek későbbi kiadója először elnevezte: *Nagy magyar szatír*á. S ez a szatíra a szerzőjére életveszélyt hozó kézirat lett, amelyet nemhogy kiadni nem lehetett, hanem rejtegetni kellett. Stílusa fájdalmas kiáltás, amelyben a nyelv expreszív ereje a legfontosabb. Fenséges és alantas, irodalmias és népies vegyül benne. A népies szavakat Széchenyi korábban kerülte, most valóssággal keresgéli azokat. Az emelkedett és otromba hangnem folyvást váltakozik egymással, oly szédítő tempóban, hogy 20. századi prózánkban is ritkán találni párját. (A kézirat csak az 1920-as években vált ismertté.)

A *Szatíra* s vele az egész *Önismeret*, befejezetlen maradt. Ma már látjuk, hogy a munkát szinte bárhol be lehetett fejezni, abba lehetett hagyni. Széchenyit más feladatok térítették el a folytatástól.

ÍRTA EGY MAGYAR EMBER

Egyik ilyen feladatának tekintette, hogy válaszoljon a rendszer *Rückblick...* (*Visszapillantás*) kezdetű röpiratára. Öndicsérő, sokszorosított kiadvány volt ez, afféle segédeszköz az újságírók, diplomaták, tollnokok és bértollnokok számára: mi az, amit fel lehet hozni a rendszer dicséretére. A röpiratot ugyan nem Bach írta, de ő íratta, s ezért Széchenyi egyenesen Bachnak címezte válaszát. Saját érvanyaga a *Szatíra* kéziratában szinte együtt volt, csak ki-

vonatolnia és nem utolsósorban finomítania kellett. A kézirat megjelentetésére így is csak külföldön gondolhattott, fia csempészte ki azt Londonba s adatta ki névtelenül a magyar emigráció segítségével. (Ez Széchenyi egyetlen munkája, amelyet nem a saját nevével adott sajtó alá.)

A kortársak közül sokan felszisszen-
tek a mű olvastán, gúnyos stílusán, a rendszert nevetségessé tevő megjegyzéseinek – pedig szolid, tompított változata volt ez a *Szatíra* anyagának. A *Blick...* kezdetű röpirat azonban önálló munka, hiszen vitairatként és a nemzetközi közvélemény tájékoztatására, vagyis németül látott napvilágot. „*Írta egy magyar ember*” – került szerzőként a címlapra. A szövegben maga a szerző Angliában élő idős emberként jellemzi önmagát, aki a kiadó bevezetője szerint időközben el is hunyt. Tak-
tikai okokból a császárral magával itt nem foglalkozik, műve egyetlen monológ Bachhal szemben (akit szerzőnek tekint). Minden bekezdését Bachhoz intézi, „excellenciás Uram”-ként szólítva meg. További elnevezései: Mester; Mindenes, Kedvenc, Főmasiniszta, Elfuseráló, Parvenü, Kaméleon, Mitugrász, Komédiás, Ördög, Lucifer, Mefisztó és így tovább.

Ennek a műnek sincs tagolása, nincsenek belső fejezetei. Csak részben foglalkozik a röpirat érveivel, szinte önálló részt képvisel Magyarország 1848 előtti közállapotának rajza (már-már idealizált formában). A röpiratban mozgósítja óriási műveltséganyagát, a legrégebbieket is, az alantas bécsi humorisztikus lapokat is ideértve. Kitá-
lalja a kormányzat belső ügyeit, leleplezi rejtett intencióit. Fő célja a rendszer álnokságainak, tartuffiádnak leleplezése. A munka legismertebb mondata: „*Ön felhossa a vasutakat, quasi az Ön ajándékait, a folyók szabályozását és az országos közlekedés tekintetében történt javításokat is. A vasutakat az id hozta és nem Ön, drága Miniszter Úr!*”

A másik munka, amely kibillentette a *Szatíra* lendületéből, a fiához intézett *Intelmek* megfogalmazása volt. Németül írta, feltételezhetően azért, hogy hitvesét is bevonja Béla fia nevelésébe. Konkrét, személyre szóló, a családi körülményekhez kapcsolódó, igen szigorú jellemrajzot adó írás ez, amely bizonyára nem kiadásra készült. (Nem általános „intelmeket” tartalmaz, mint Kölcsey *Parainesis* c. műve.) Ebben a műben az apa küzd a fiáért, aki szem-

látomást nem kíván életművének folytatója lenni. Az *Intelmekből* – közvetve – az is kiderül, hogy Béla nem apja titkára kíván lenni, hanem önálló-sodni szeretne, nyomasztja apja tekintélye. Rendszerezett, jól megformált ez az írás, amelyben fiát önvizsgálatra inti, saját életprogramja változtatására szólítja fel. (Az utókor némileg túlértékeltte ezt a néhány nap alatt készült írást, 1921 óta, amikor először megjelent, a legtöbbször kiadott Széchenyi-művek közé került.)

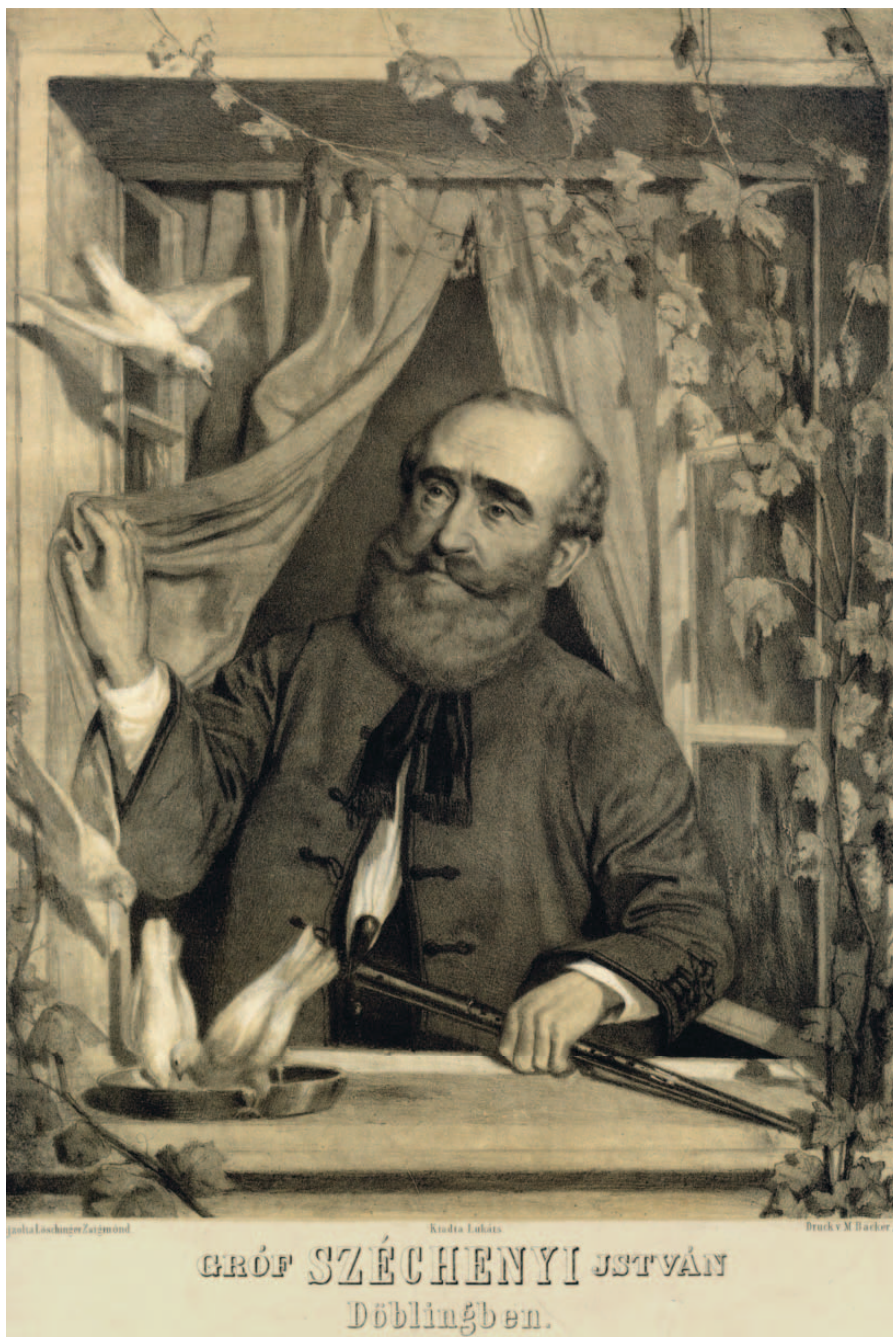
A rendszer válságjeleit érzékelve Széchenyi aktivitása fokozódott. 1859-ben újra folytatni kezdte naplóját (amely még az 1840-es évekbelinél is töredezettebb). Jószerivel csak a látogatók nevét jegyzi fel. Mert ekkor már özönlöttek hozzá a látogatók: bécsi tisztviselők, rokonok, besúgók, birtosok, újságírók. Valóságos szalont rendezett be, amely önmagában is felkeltette a rendőrség figyelmét. A „szalon” fedezete mögött utolsó hónapjaiban aktív sajtómunka rejtett. Cikkek készültek és fordítottak, röpiratokat rendeztek sajtó alá – a kész munkákat pedig igyekeztek kijuttatni külföldi lapoknak, kiadóknak.

MEGSZÜNT MENEDÉKHELY LENNI

Pedig a hetvenedik életéve felé közeledő Széchenyi nem örvendett a legjobb egészségnek. Álmatlanság gyötörte, mindennap háromkor-fél négykor kelt, sétált, reggelizett, dolgozni kezdett – hacsak kínzó epebaja újra ágyának nem döntötte. Fogai kihullottak, eleve nem tudott rendszeresen táplálkozni, s hogy májának tulajdonított fájdalmait csökkentse, kegyetlenül koplalt. Végül, sok próbálkozás után a marienbadi gyógyvíz fogyasztása hozott számára enyhülést. (Meglépő, hogy epebaját orvosai nem ismerték fel, s nem kezelték.)

Szellemi állapota viszont cseppet sem változott. Memóriája kitűnő maradt, gyors felfogással vitatkozott, élvezte a társalgást, bújta a hírlapokat. Szórakozásképpen népdalokat furulyázott vagy fiai ültek a zongorához. A legrosszabb esetre készülve beszerzett egy pisztolyt is, lövedékek helyett sörégtölténnyel ellátva.

Közben megindult a nyomozás a *Blick...* szerzője után. Stílusa lényegében azonnal elárulta Széchenyit, de a közvetlen bizonyíték még hiányzott. 1860. március 3-án házkutatást tartottak Széchenyinnél, aki remekül konspi-

rált, semmi terhelőt nem találtak nála – ámde titkáránál rábukkantak az előttük addig ismeretlen *Nagy magyar szatíra* kéziratára, és Széchenyi sorsa ezzel megpecsételődött. A rendőrniszternél érdeklődött helyzete iránt, akinek válasza egyértelmű volt: „*Dobling megszűnt az Ön számára menedékhely lenni.*”

Milyen sors várhatott ezután Széchenyire? Akár per nélkül egy igazi elme-gyógyintézetbe zárhatták, amely egy lassú halálos ítélettel lett volna egyenértékű. A másik lehetőség a perbe fogás volt, felségsértési váddal. Ez a vád halálos ítélettel végződött volna, s ha valószínű is, hogy a majd hetvenéves

Doblingi lakosztálya ablakában,
kezében kedves fuvolája

politikus kegyelmet kap, a „kegyelem” csak a szigorú börtönt és családja számára a vagyonek kobzást jelenthette. (Hogy a hatalom megölette volna, az a mesék világába tartozik – másnak pedig nem állhatott érdekében a halála, tehát a gyilkosságot kizárhatjuk.)

„*Nem tudom magamat megmenteni*” – írta utolsó bejegyzésként naplójába. A személyes sors kilátástalansága adta kezébe a pisztolyt 1860. április 8-án. ♦